

DIALEKTIKA, LOGICKÉ A EMPIRICKÉ FORMY MYSLÉNIA

ANDREJ SIRÁCKY, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

SIRÁCKY, A.: Dialectics, Logical and Empirical Forms of Thought. *Filozofia* 35, 1980, No. 4, p. 355—362

The paper shows how Marxist dialectics is disparaged, deformed and depreciated [as a typical example the work of an anti-Marxist philosopher, W. Becker: Idealist and Materialist Dialectics, is quoted here]. The author explains the determination by materialist dialectics of various empirical-logical methods and in the end he sums up his thoughts: Dialectics in its "rational abstraction" (which has its own material background) leads us from facts to the whole, from aggregates to systems, from the concrete to the abstract and the reverse, i. e. to a higher stage of knowledge of objective reality. In the social and cultural sphere it is infinite dialectical process — historical-logical affinity of events in material and spiritual world.

V buržoáznej vede, vo filozofii, sociológii a ideológii vedie sa dnes sústavný a nevyberavý boj proti marxizmu-leninizmu, proti jeho ontológii a gnozeológii, proti historickému materializmu a materialistickej dialektike. Na tomto mieste sa chcem pozastaviť pri tom, ako sa znevažuje, deformuje a znehodnocuje marxistická dialektika. Označuje sa ako „jedna z metód“ a jej materialistická „pozícia“ sa redukuje na formálne dôkazy (tvrdenia, tézy, hypotézy, výroky) problematickej hodnoty. Ukazuje sa na to, že je to „svojrážna“ metodologická ideológia a že slúži k obhajobe — z „metafyzických“ pozícií — čohokoľvek. Je tu zrejmá tendencia odtrhnúť dialektiku od logiky, od empirických foriem myslenia (od indukcie a dedukcie, od analýzy a syntézy a od iných logických foriem).

V tejto súvislosti, vo vzťahu dialektiky, logických a empirických foriem myslenia vzniká *problém pravdivosti nejakej tézy, tvrdenia, výroku*. Pravdepodobnosť takejto tézy (aspoň 90 %) je závislá od dialektickej syntézy v rámci všeobecnej teórie a empirických metód. Vyžaduje sa tu:

1. *Znalosť situácie*, jej komponentov a ich začlenenie do celku a potom do konkrétneho riešenia.

2. *Objektívny prístup*, nezaujímaný svojvoľne, ale dialekticky prenikajúci cez empiriu a logické formy.

3. Ruka v ruke s objektívnou situáciou, s pôsobením faktorov nezávislých od vôle človeka má ísť aj *subjektívny činiteľ* — etika, svetonázor, charakter.

Dialektika, v takom zmysle, ako ju chápe „čistá“ racionalita a nerešpektovanie empirických foriem myslenia, môže pravdy a tézy *skresťovať, deformovať, mystifikovať*. Iba v spojení s faktami (empíriou) dialektika v systéme marxizmu-leninizmu môže znamenať *hlbšie prenikanie do objektívnej reality*. A v ňom nachádzame aj riešenie pozitívnych fak-

tov a hypotéz z aspektu dynamiky spoločenského vývoja. Pritom nepôjde len o objektívne (vedecké) vystihnutie *súčasnosti*, ale aj o rozšírenie pohľadu do *budúcnosti*.

Dialektické poznávanie reality — opierajúce sa o empiriu — je pevnou oporou jednotlivca s jeho historickým začlenením ako príslušníka určitej sociálnej skupiny (triedy). *Dialektický „moment“ obsahuje aj dimenziu fantázie, imaginácie, pohľad vymykajúci sa nielen z dejín, z existencie človeka v celej biosfére, ale siahajúci aj do kozmických súvislostí.*

Zostaňme však v našom uvažovaní o dialektike a o empirických formách myslenia v oblasti spoločenských a duchovných vzťahov — vzťahov veľmi citlivých. Najmä u ľudí nie pevne svetonázorovo orientovaných.

Dialektika nám vysvetlí, ako v živote človeka (jednotlivca, skupiny, triedy, etnika) žijú a účinkujú „zafixované“ určité stereotypy, mechanizmy, normy, zvyklosti, aj keď nemajú vedecký, racionálny základ. Toto platí aj o „pravde“ náboženskej, o cirkvi, o jej fatálnej manipulácii s ľuďmi, s ich osudom, šťastím, budúcnosťou. Nejde tu len o pravdu vedeckú, exaktnú, historickú, o to, že cirkev nemá pravdu. Ide však o to, že historicky, spoločensky, politicky, myšlienkovy a emociálne sa cirkev (a vôbec náboženstvo) upevnila ako spoločenská a ideologická sila súčasnosti. (Na veci nič nemení, že ide o „falošnú ideológiu“). Z tohto hľadiska úloha cirkvi nadobúda v svetovom rozsahu osudný, konzervujúci a protipokrokový význam. Stáva sa politickou silou dejinného konzervativizmu.

Vieme, že sila a historická úloha náboženstva a cirkví sa zmenšuje najmä v socialistickom svete. Ale v kapitalistickom zriadení aj napriek vplyvu marxizmu, prírodných vied, najmä fyziky a v dôsledku sociálnej a morálnej biedy v spoločenskom živote je cirkev ešte stále živá.

Pre marxistov, ktorí vedia dialekticky myslieť, je rozhodujúci *objektívny, konkrétny prístup ku každému problému*. Aj tu vzniká otázka, ako „podchytiť“ tých, ktorí stoja na pozíciách cirkví a zapojiť ich (vždy regionálne, podľa štátov a politických systémov) do realizovania ľudstvu spoločných cieľov, do úsilia o dosiahnutie trvalého mieru na tejto planéte. Neznamená to však ulaviť v teoretickom boji proti náboženstvu ako „falošnej ideológii“. Ide o to ako získať široké, veriace masy v zápase o sociálny pokrok, o demokraciu, o mier.

Z našich uvažovaní vidieť, ako pri riešení chýlostivej otázky veda a náboženstvo (a tento príklad sme náročky vybrali) nám môže pomôcť *dialektika, keď ju aplikujeme v širokých súvislostiach spoločenských a myšlienkových*. Dialektika je mohutná zbraň a nemôžu ju nahradiť nijaké (zväčša metafyzicky chápané) logické a empirické formy myslenia. Len dialektická metóda vo svojej „materiálnosti“ a s tým súvisiacej racionalite môže integrovať všetky logické formy, ktoré — samy o sebe (alebo napríklad len ako dvojica — analýza a syntéza) — sú absoluti-

záciou jednej z dvoch vzájomne spätých metód. Samo o sebe aj protirečenie (základná kategória dialektiky) je v logických formách myslenia len jednorázové, formálne a nedostatočné ozrejmovanie povrchu reality. Keď však logické (empirické) formy ako systém zaradíme do širšieho celku dialektiky, dostávame adekvátny myšlienkový (obsah) odraz zložitej objektívnej reality.

Z logických foriem myslenia všimnime si najprv *indukciu ako základný článok v empirickom odhaľovaní objektívnej reality*. Indukcia sa javí len ako stupeň, moment poznávacieho procesu v systéme „právd“ a hypotéz. V nej prechádzame od jednotlivých faktov, prvkov a momentov k všeobecne platným tézam a k ich racionálnej generalizácii. Pritom aj indukcia je zložitý myšlienkový postup, v ktorom z množstva prvkov výberom, analýzou hľadáme a získavame predpokladaný prvok. Indukcie môžu byť diferencované, ale v každej z nich ide o pravdepodobné závery, o odhaľovanie prvkov danej triedy do systému podstatných súvislostí. Ako bolo uvedené, celý tento proces je výsledkom analýzy a vrcholí v syntéze zovšeobecňovania, v generalizácii, v abstrakcii. Postavenie prvkov v danej triede sa individualizuje, typizuje a zovšeobecňuje len v súvislosti s operáciami dedukcie, syntézy a abstrakcie.

Dedukcia súvisí — ako „protipól“ — organicky s indukciou a znázorňuje postup od všeobecného k jednotlivému, od abstraktného ku konkrétnemu. Základnou metódou dedukcie, majúcou veľký význam pre procesy analýzy a syntézy, je *generálna redukcia*. Pri každej logickej operácii ide o rozčlenenie (analýzu) a potom o syntézu prvkov na vyššej rovine. Tieto logické formy myslenia sa spájajú s indukciou, dedukciou, abstrakciou a konkretizáciou. Najprv sa štruktúra rozkladá na svoje komponenty a v úsilí odhaliť podstatné sa dosahuje vyšší stupeň štruktúry. V týchto procesoch ide o zistenie reálnych súvislostí medzi javmi a o hľadanie zákonitostí objektívnej a myšlienkovkej reality. Dôležitá myšlienková operácia je najmä *racionálna abstrakcia*, ktorá umocňuje „hĺbkové“ poznanie objektívnej skutočnosti. Chybou je, keď sa absolutizuje jednotlivá logická forma (indukcia, dedukcia, analýza, syntéza a pod.) a takto vzniká „absolutizovaná hodnota“ (pojmy a kategórie viššie „vo vzduchu“). To je sféra poznávania metafyzického a idealistického.

V celej zložitosti „pohybu“ týchto logických, empirických, myšlienkových foriem vystupuje *dialektika ako „generálna pozícia“ v jednote historického a logického*. Len v nej sa odhaľujú najvšeobecnejšie zákonitosti prírody, spoločnosti a myslenia. Veci a javy sú len historicky podmienené statické, ale v skutočnosti sú v stálom pohybe. Túto statiku a dynamiku procesov môže odhaliť len materialistická dialektika. V kategórii protirečenia, v tomto materialistickom „prekročení“ Heglovej „triády“ (téza, antitéza, syntéza ako v negácii negácie) sa cez rozpory oklúk, výpadov a vpádov ozrejmujú aj ďalšie kategórie: hmota a pohyb, materiálne a ideálne, objekt a subjekt, jav a podstata, kvantita a kvalita, bytie

a vedomie, základňa a nadstavba, teória a prax, objektívna realita a jej myšlienkový odraz (teória odrazu), zákonitosť a náhodnosť, možnosť a skutočnosť a i. Vo všetkých spolu — v protirečení a v kategóriách, pojmoch logiky a dialektiky — sa odrážajú rozličné momenty objektívnej reality, počnúc od faktov až po zákony. Ide o zložité, protirečivé súvislosti vecí (procesy). V dôsledku pôsobenia a narastania kvantity a kvality sa deje prechod z jednej „veci“ na inú. Logické formy, u Hegla kategórie ako formy bytia (stupne vývoja absolútnej idey) len v systéme a v kategóriách materialistickej dialektiky vyjadrujú zákonitosti objektívneho sveta.

Bolo potrebné uviesť tieto súvislosti a základné kategórie materialistickej dialektiky (aj formy logického myslenia), aby sme pochopili rôzne teórie, najmä *idealistickú* — aj „*kriticky racionalistickú*“ — *mystifikáciu marxistickej dialektiky*. Sú dokonca „kritici“, ktorí dialektiku charakterizujú ako úplný a svojrázny subjektivismus, lebo ňou (dialektikou) možno vraj vysvetliť a ospravedlniť akékoľvek závery v spoločenskej praxi. Pre takúto vulgárnu mystifikáciu a deformáciu materialistickej dialektiky je typická práca protimarxistického filozofa Wernera Beckera *Die idealistische und materialistische Dialektik* (Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1970).

Podľa W. Beckera dialektika je „svojrázna“ a v podstate sofistická metóda, ktorou sa vysvetľuje všetko a ktorá nemá svoje „empirické zázemie“. (Z týchto a ďalších dôvodov tejto „kritiky“ som považoval za potrebné zmieniť sa na začiatku o materialistickej dialektike a o logických formách empirického myslenia. Dokázal som, myslím, presvedčivo, že dialektika má „empirické zázemie“ a že ho dialekticky využíva). Dialektika je historicko-filozofická metóda, ktorú podľa Beckera „utvoril“ Hegel a ktorú „prevrátili“ marxisti — z duchovnej pozície na materiálnu. Má byť kritickým vzťahom ku každej absolutizácii a ona sama je „netrepezlivou“ a „neoprávnenou“ absolutizáciou. W. Becker rozoberá *svojvoľne, tendenčne a vulgárnym spôsobom* dialektiku ako „metódu šikovných klamstiev“, v ktorej sa najprv všetko absolutizuje a potom sa takto umele utvorené protirečenia „rušia“ — v akejsi mystickej identite.

Becker definuje svojvoľne, nepresvedčivo a ešte dosť slušne dialektiku takto: je to metóda subjektivistická, ktorá pozostáva zo „samokonštruovaných“ a čiastočne nezmyselných absolutizácií jedného z protirečivých javov. Nemôže byť preto „kulmináciou“ racionálneho myslenia, lebo je plná „iracionálnych“ záverov, neopierajúcich sa o logické premisy.

Z aspektu fenomenológie Becker jednostranne vyzdvihuje pojem „sebavedomie“ s popieraním vedomia ako spoločenského javu. Celá dialektika podľa neho je „sústava klamstiev“, ktorými je možné všetko dokázať. A toto už súvisí s nedostatkom zdravého rozumu a so smiešnym úsilím totálne *diskreditovať* marxizmus, keď Becker píše, že dialektika sa vlastne podobá „maškarnému plesu“ (Maskenbal), na ktorom vystu-

pujúce „osoby“ (zložky) nemajú nijaký zmysel. Podľa neho celé ľavé Heglovstvo a dialektický materializmus je vlastne „skrytým“ idealizmom. Neexistuje nijaký objekt bez subjektu a celá dialektika je Heglova umelá, „iracionalistická“ konštrukcia konečnosti absolútnej identity.

Werner Becker pokračuje drzým spôsobom v „kritike“ marxizmu zo strany jeho vulgarizátorov a obracia sa ostro proti materializmu a ekonomizmu, lebo sociálno-ekonomická formácia ako „konštrukcia dejín“ je vraj „čistý“ relativizmus. Nie je ničím iným než náhrada („suplovanie“) Heglovho absolútneho ducha. To je konštrukcia „konca dejín“ — má utopický, mesianistický, idealistický základ. Idealistické, „absolútne Ja“ sa identifikuje so svetovou históriou.

Podľa Beckera absolutizovanie a idealizovanie prvobytnej Marxovej akumulácie je základom materialistickej dialektiky a filozofie dejín. Neberie (Becker) do úvahy, že dialektika má svoje „materialistické“ zázemie v živote, v ekonomike a v spoločnosti.

Netreba zvlášť zdôrazňovať, že takáto charakteristika dialektiky — o jej materialistickom základe v úvode už bola reč — je *výlučne, svojvoľná, subjektivistická, idealistická, metafyzická, voluntaristická a vulgarizátorská konštrukcia*. Becker nevníka hlbšie do vzťahu objekt-subjekt a neprihliada vôbec k tomu, že dialektika, logika a noetika tvoria jednotu. A to jednotu v celom myšlienkovom systéme odrážania reality objektívneho sveta, počnúc od hypotézy celku (racionálnej abstrakcie) cez procedúru indukcie (základ empirie) až po rôzne stupne generalizácie a abstrakcie (najvyššiu rovinu v kategoriálnom systéme dialektického materializmu).

Nemožno upierať, že základný výskum v oblasti spoločenských a myšlienkových procesov — v zložitosti a protirečeniach dialektickej metódy — sa pohybuje „v prvej línii“ na rovine empirickej. *Noetické základy spoločenskej vedy (filozofie a sociológie) však prekračujú empirickú rovinu*, v ktorej sa síce ozrejmujú postupy a metódy „faktografickej“ povahy, ale kritika, hodnotenie a systém (napr. v marxistickej sociológii) prekračuje empiriu a indukciu. V celej reži empírických výskumov — a to nielen v sociológii — treba chápať indukciu (a mnohí marxistickí sociológovia „holdujú“ empirizmu) len ako „vstupnú“ fázu metodológie. Je len (indukcia) momentom logicko-historickej analýzy v zložitom, dialektickom procese. Východisko aj pri „vstupe“ musí byť filozoficko-metodologické: všeobecná teória slúži ako základ špecifických metód, ale spätne sa opiera o ne.

Validita a spoločenská užitočnosť indukcie (ako článku empirie) závisí od toho, aký rozsah (v sociologickom výskume reprezentatívny vzorok) zahrnuje v sebe celý „systém logických metód“ a ako sa vedia tieto poznatky potom včleniť do dialektického procesu poznania. Na toto som už ukázal pri analýze logicko-empírických foriem myslenia.

Induktívna metóda sa používa viac a s väčšou váhou v prírodných a technických vedách, ale nemožno ju vylúčiť ani zo spoločenských vied.

Tu však, ako som na to už ukázal, má svoj *špecifický charakter*. S dialektickou metódou — vidieť to najmä v spoločenských vedách — je v rozpore „čistá“ pozitivistická empiria a indukcionizmus. Zrejmé je to najmä v sociológii, psychológii a pedagogike, kde jednostranný indukcionizmus nevedie ďalej od odhalenia „povrchu“ javov a procesov. Na to možno uviesť dosť jednostranné niektoré výskumy v otázkach životnej a kultúrnej úrovne, v skúmaní socialistického spôsobu života a socialistického spoločenského vedomia. Mnohé takéto aj interdisciplinárne výskumy neprinášajú hlbší pohľad do zložitej a protirečivej problematiky rozvinutej socialistickej spoločnosti, najmä keď máme na myslí celý globálny rozsah otázok spoločenského bytia a spoločenského vedomia (aj s celou sférou individuálneho vedomia a podvedomia). Nech sa takéto výskumy opierajú aj o špeciálne matematicko-quantitatívne metódy, ak z nich uniká celistvý filozoficko-teoretický pohľad v systéme dialektických kategórií, neodkrýva sa zložitosť a protirečivosť spoločenského vývoja. Veci a procesy neanalyzujeme len na „ideálnej rovine“, ale vo všetkých súvislostiach (aj negatívnych) spoločenských, ekonomických, psychologických, ideových a politických. Dialektická metóda nám v celej zložitosti vysvetľuje súvislosti, javy pozitívne a negatívne, rôzne nezdravé symptómy, predbiehajúce dosiahnutý stupeň nášho spoločenského vývoja (líce a rub tzv. „konzumného“ spôsobu života, nesocialistické prvky vo vedomí, mnohé deformácie pod „úrovňou“ našej spoločnosti).

Je zrejmé, že výskumy (aj keď sa v nich podrobne rozpracúvajú empiricko-induktívne metódy hoci aj v multivariantnej analýze) znamenajú len povrchný pohľad na javy a procesy a nehľadá sa v nich hlbší, podstatný zmysel. Chýba tu *aplikácia dialektickej metódy*, jej filozoficko-teoretické prekonávanie empirickej roviny a úsilie *dotiahnuť procesy v racionálno-abstraktnej sfére až do spoločenských zákonitostí*. Pozitivistický empirizmus a indukcionizmus nielenže neguje filozofické (teoreticko-metodologické) východisko bádania, ale aj — nech sú získané údaje akokoľvek vyhodnotené kvantitatívne — skresľuje závery. A v širších súvislostiach spoločensko-politických je to aj negácia ideológie, prípadne jej mystifikácia v podobe „falošného vedomia“ (idealizmus, náboženstvo a moderné podoby fenomenológie, pozitivizmu, štrukturalizmu a existencializmu). To v spoločenskej praxi môže znamenať úzky praktikizmus, utilitarizmus, pragmatizmus, technicizmus a „čistý“ scientizmus. A od týchto teórií a metód — ako sme videli v r. 1968-1969 — nie je ďaleko k objektivismu a revizionizmu.

Dialektika (marxistická, materialistická) znamená racionálny a objektívny „korektív“ absolutizácie indukcionizmu a práve tak aj prázdneho a neplodného dedukcionizmu. Výsledky, ku ktorým sa dospeje na empirickej rovine (jej prvej, i druhej úrovne), nie sú zanedbateľné a bez nich nie je možné ani *hlbšie rozpracovanie kategórií materialistickej dialektiky*. Ako bolo už na začiatku uvedené, rôzne logické formy (počnúc od indukcie až po vysoký stupeň abstrakcie) podávajú súhrny faktov

ako základ pre tvorenie systémov [napr. „obsahová analýza“] a pre ich praktické využitie. Keď už kladieme taký dôraz na indukciu, tak ju vždy chápeme spolu s dedukciou ako články, momenty v zložitej dialektike spoločenských a myšlienkových procesov. Na tomto základe prekonávame nielen jednotlivé empirické metódy, ale v ich teoreticko-metodologickom dopracovaní tvoríme [aj rušíme] hypotézy ako nevyhnutné stupne poznania a perspektívneho rozvoja (vedeckej stratégie a prognózy). Nezostávame len pri jednotlivostiach, ale prenikáme do hĺbky objektívnej reality, k odhaľovaniu podstaty a zákonitostí prírody a spoločnosti, do zložitých vzťahov objektu a subjektu, celku (totality) a jeho častí.

Dialektika nás vedie vo svojej „racionálnej abstrakcii“ (majúcej svoje materiálne zázemie) od faktov k celku, od zhukov k systémom, od konkrétosti k abstrakciám a naopak, to znamená k *vyššiemu stupňu poznávania objektívnej reality*. To je napokon v oblasti spoločenskej a kultúrnej neukončený dialektický proces — historicko-logická afinita diania v materiálnom a duchovnom svete.

ДИАЛЕКТИКА, ЛОГИЧЕСКИЕ И ЭМПИРИЧЕСКИЕ ФОРМЫ МЫШЛЕНИЯ

Андрей Сирацки

В работе указывается на то, каким образом умалется, деформируется и обесценивается материалистическая диалектика (в качестве типичного примера приводится работа антимарксистского философа В. Беккера „Идеалистическая и материалистическая диалектика“). Объяснив обусловленность различных эмпирическо-логических методов материалистической диалектикой, автор свои рассуждения заключает следующим образом: диалектика в своей „рациональной абстракции“ (имеющей свою материальную основу) ведет нас от фактов к целому, от скоплений к системам, от конкретности к абстракциям и наоборот, это означает — к **высшей ступени познания объективной реальности**. Это, наконец, представляет собой в области общественной и культурной незаконченный диалектический процесс — историко-логическую бесконечность деяния в материальном и духовном мире.

DIALEKTIK, LOGISCHE UND EMPIRISCHE DENKFORMEN

Andrej S i r á c k y

In der vorliegenden Arbeit wird darauf hingewiesen, wie die materialistische Dialektik degradiert, deformiert und entwertet wird (als typisches Beispiel wird eine Arbeit des antimarkistischen Philosophen W. Beckers Die idealistische und materialistische Dialektik angeführt). Nachdem der Verfasser die Bedingtheit verschiedener empirisch-logischer Methoden durch die materialistische Dialektik erläutert hat, schliesst er seine Erwägungen folgendermassen ab: Die Dialektik führt uns in ihrer

„rationalen Abstraktion“ (die eine materialistische Grundlage besitzt) von den Fakten zum Ganzen, von Ansammlungen zu Systemen, vom Konkreten zu Abstraktionen, und umgekehrt, das bedeutet zu einer höheren Stufe der Erkenntnis der objektiven Realität. In der gesellschaftlichen und kulturellen Sphäre ist dies ein nicht endender dialektischer Prozess — eine historisch-logische Affinität des Geschehens in der materiellen und geistigen Welt.